

84(a-632.1/6
© 1979

C-179
C-179

Дин
Дже

ПАСЛЕЙ САМЫК

431115

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. выдач.

3 ТМО Т. 1 млн. 3. 3986—83

ПАСЛЕЙ САМЫК

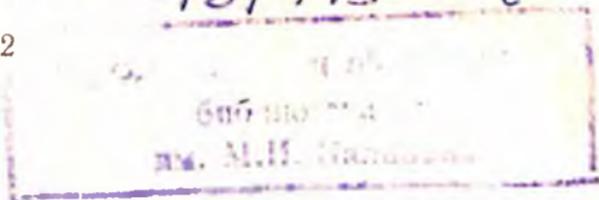

Ўлгерлер ле туужы

Алтайдын бичиктер чыгарар
издательствозынын
Туулу Алтайдагы бөлүги 1984

84(2=632.1/65) 431 115 ✓ V O

С (Алт.) 2
С 179

Рецензенты: Б. Бедюров, J. Белеков.
Художник В. Чукуев.

Самык П.

С 179 **Мать-Огонь:** Стихи, поэма. — Горно-Алтайск: Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1984. — 136 с.

Паслей Самыктыг «От-Эне» деп жаңы жууптызында калганчы 2-3 жылда чүмделген үлгерлер, көчүриштер салынган. Үлгерлердин темалары — Алтайстан ла ак-жарык, чабандардын жүрүмү ле космостогы учуштар, кижиликтин эреен-саналтазы — амыр-энчү ле телекейлик жүрүм, сүүш, тартыжу, бичиичилер ижи, салымы. Атту-чуулу турк поэт-коммунист Назым Хикметтин ле Кавказтын уулы, ады жарлу балкар поэт Кайсын Кулиевтин үлгерлериле автор алтай кычыраачыларды таныштырарга амадайт.

С $\frac{70403 - 031}{M 138(03)84}$ 69-84

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1984

5-ср-0-э

ОРЧЫЛАН ТӨЗИ — ОТ-ЭНЕ

*Индиянын от-жалбышту кызы
— Индира Гандинин кереес
адына учурлап турум*

ОТ-ЭНЕГЕ БАЖЫРЫШ

(Отко бажыраачынын туужызы)

Озогыда алтай улус
От-Энени алкайтан.
Очокто отко аш үрүстеп,
Алкыш-бийан сурайтан.
Оттын тыны эн бийик,
От кижини кижиге эткен.
От — ончонын өзөгү,
Отту болуп кижиге бүткен.
Очокто от өчпөгөнчө,
Айылда эне отурганча,
Ол уя өрө өзөр,
Ончо уурды алып чыгар —
Албатым мынайда бодогон,
Ак-санаалу жандаган.
Озо ло баштап От, Очок,
Очок жанында Эне-кижи —
Орчылангнын төзи бу,
Ар-бүткеннин жаңы бу.

* * *

От-Эне ончонын тынында,
От — Күнде ле Жылдыста,
От — агару керекте,
От — эн улу кереесте,

От — Көдүрү жалбыжы,
От — Сүүштинг илбүзи,
От — жүректинг түбинде,
От — ончонунг ичинде.

*

Отту улус — баатырлар,
Отту улус — ойгорлор,
Отту улус — жагарчы,
Албатызын коручы,
Өдүрим, эрлү кижини
Алтай улус жебреннен
От-кижи деп адаган,
Омок күүнин мактаган.

*

Очоктогы от — айылдынг төзи,
Оны эбире биле өзөр.
Очок жанында Эне-кижи,
Эне — айылдынг ээзи.
От ло Эне-Кижиге —
Бу энг бийик сөстөр!
Бу орчылангнын —
Өзөк сызы, төзи!
Бүткүл жүрүмнинг
Тыны ла энези,
Баладан жылдыска жетире,
Айлаткыштынг судазы,
Ар-бүткеннинг сүне-сызы,
Ончо бүдүни жайаган ийде,
Ончо эне болгон неме
Ол — От!
Ол — Агару Улу эне!
Алкап турум бүгүн
Ар-бүткен алдына,

Ак-жарыктын,
Алтайымнын,
Кижиликтин алдына
Ойгор ло ару
От-Энени!

Мүргүп турум
Бүткен ончо Бүдүлменин
Ар-бүткен энезине —
От-Энеге!
«Отус башту От-Эне,
Кырык башту Кыр-Эне»,
Космос — Эне, Ар-бүткен — Эне,
Ончоны бүдүрген, жайаган
Орчылангнын очок-төзинде
От-Эне.

Ада-Күнисти
Ургүлжиктер түбине мызылдаткан,
Айастагы отторды жалбыраткан,
Жүрегисти жалбыраткан,
Каныбысты жалбыраткан,
Тыныбысты жалбыраткан,
От-Эне, От-Эне, От-Эне!
От-Сүүш, От-Ырыс,
От-Ачыныш, От-Тартыжу,
От-Кучакташ, От-Биригиш,
От-Окшош, Оттый балдар,
От-Иштеш, От-Сүүнчи,
От-Жыргал, От-Ойындар...
От-Кожондор, От-Көөркийлер
Биске жайаган, сыйлаган,
Ончонун ичине тынын салган,
Ончо тилдерле улус алкаган,
От-Эне, От-Эне, От-Эне,
От, Атеш, Агни, Огонь!

*

Бу Ак-жарыктын кату ойинде
Кал-уйенин бийлери,
Акчакаптын каандары
Сенин балаң — Кижиликтиң үстине
Коскорумду атом бомбанын
Коронду кара-от булудын
Көдүрип аларда,
Качан да балдарына изү сүүштү,
Ак-алтын сүрлү,
Агару От-Эне,
Балдарыңды бүгүн чеберле!

*

Алдыгарга чөгөдөйдис,
Бис —
Ончо бар ак санаалу кижилик,
Бис —
Ончо бар жердеги
тынар тынду неме,
Кейде, сууда, жерде журтаган
ончо жайамал —
Агаш-таш, ар-бүткен.

Бис жүрер учурлу,
Бистинг көстөресте,
Жүректересте
Сен, От-Эне, берген
Агару От
Уйеден уйеге,
Баладан балага
Жалбыраар,
Күнге, жүрүмге
Сүүнер, сүүнер, сүүнер
Учурлу!
От-Эне, ару жүректерде

Ончо отторды бириктирели,
Очогыбыс эбиреде жайалган
Ак-жарыкты
Желбистин жеткеринен
Корып алалы!

ИНДИРА ГАНДИНИНГ КЕРЕЕЗИНЕ

Индияда эмди жас.
Эртен тура.
Сергек ле ару.
Уулчактар, кысчактар
Школго баргылаган.
Бу өйдө жүрек жок улус
Индиянын агару энезин
Индира Гандини аткан.
Ол көп тоолу
Шыркалардан улам
Эмденгиште божогон...

Энгирде кенерте радио
Бу коркышту коронды
Жүрекериске
Төгүп ийди.
Кижиликти —
Ак-санаалу улусты,
Литтерди, кыстарды, балдарды,
Амыр-энчүни корыган бистерди
Кара-корон ачуга
Көмүп ийди.

Кеен көгүстү
Индира Ганди
Жаштан ала

Гималайдын кудайлык балазы,
Индира,
 jүрегисте
Сен жажына артарың.
Ак адын
Мөңкүлик агарулык болуп,
Улусты
 амыр-энчүгө баштаарың.

КИЖИЛИКТИНГ АРГАДААЧЫЗЫ

Эй, улус,
Бис канай билбейдис,
Эмдиги кызыкту өйдө
Бис тегин кижиге эмес
От-Кижиге
Болор учурлу деп!
От-jүректү улус
Орооныска, партияга
Кижиликке керек деп!

Ўстибисте —
Атом бомболорлу самолеттор.
Жердин алдында
Городторго ууланган
Казыр кылайган ракеттер...

Жердин ўстинде —
Балдар, балдар, балдар,
Каткырышкан, жүгүришкен.
Бис, бис, улус —
Jүрүм жүрген, иженген.
Бир ле бомба жарылзын,
Бүткүл телекейден —

Хиросима калар.
Мындый каларга
Жарабас!
Желбистинг колын --
Кезе тудар!
Кандый эм керек —
Бистерге
 бирлик,
От-жалбышту
Бийик көдүрү.

Обывательден Жерге
Не туза!
Ого Кардын ла
 Карманын
Толтырар керек!

Телекейдинг коручызы
Ачап ла
Ажанаачы эмес!
Телекейге
От-жүректү
Коручы
 керек!

Кижиликке аргадаачы —
Ол миллиардтар тоолу
Бирлик кижиге!

АМЫР, АМЫР, АМЫР!

Ак-жарыктын жалаңдарыла
Араай бу жаста барадырым.
Көс жетпес жажыл телкемдерге
Көөрөп, сүүнип,
 мен бүгүн барадырым.

Телекейлик комедия,
Телекейлик драма —
Телекейлик история,
Тенгери ле Јер,
Јылдыстар ла Космос.
Ол бойынын јүрүмине —
Јайаачы ла бүдүрөөчи.
Шүүлтечи ле үлгерчи,
Иштөөчи ле јалкураачы.

Јүрегинин түбинде,
Тынынын өзөгинде,
Түби јок теңисте,
Учы јок орчыланда
Онын ырызы, ыйы, шыразы,
Үлүүзи ле оорузы
Калабы ла калагы.

Ол бойынын тышыла
Эң улу ла бай.
Је ол тегин кижн —
Ол мыны айтпас.

ЈИИТТЕРГЕ КЕРЕЕС СӨЗИМ

Төрөл керсү јериске,
Төп санаалу јоныска,
Ады-чегин көдүретен,
Акту адын чыгаратан
Канча кире көп
Улус бүгүн керек!

Јүрегим оорып јүрөр —
Јаантайын мыны сананзам.
Өзөк-буурым сыстаар —
Таланттарды сакызам.

Жайалталу улус
Бисте ас эмес.
Же кезикте та не де
Салымы келишпес.

Жүткип барадала,
Жолында тура калар.
Эмезе меч бар түшкен —
Балкашта жадар.

Жажырарга жарабас —
Жаман кылыктарыс бар.
Жарашпазыс, кедерис,
Жарбынчаагыс жаба базар.

Аракы — эрликтинг ажын
Ууртап билбезис,
Ачынза ла, көөрөзө лө —
Жуда берерис.
Бой-бойыс ортодо
Божобос өштөштөрис,
Жамандажып алала,
Садыжу, коптошторыс.

Бар не, бар не, бар не —
Озогынын жемтиги!
Бисти төмөн тарткан
Эдүнинг жүктүги!

А не керсү бис жүрбезис,
Амадубыс бүдүрип!
Келер кеенди экелип,
Керсү, жараш не болбозыс!

Келерлик түңгей ле келер!
Кеелү культуралу
Кеберкек улус

Бистенг, балдарыстан
Бүгүн-эртен бүдер!

Жап-жараш кылыкту
Жаан, бийик жүректү
Улус бис бололы,
Угыбыс көдүрели!

Кайтканыс бис —
Кереестий Алтайысты
Кееркемел этпеске!
Ак салымду жонысты
Ат-нерелү этпеске!

Ада-өбөкөлөрис
Алып-Манаш баатырды
Чөрчөккө не чүмдеген?
Кайкамчык коручыларын
Ундыбай не жүрген?

Олорды биске энчилеген —
Ондый улус өссин деп,
Ойгор, омок, эрлү
Жииттер качан да бүтсин деп!

Ак-жарыкка, Алтайыска
Геройлор бүгүн керек!
Келерлик ле партия
Кезерлерди некейт!

Алтайымнын жииттери
Баатырлар болор учурлу!
Ак-жарыктын үстине
Ады чыгар учурлу!

46 J A Ш

46 жажым бараат...

Жүрүмди итогтоор ой жеткен.

Ой барып ла жат,

агып ла жат.

Кадынның агынындый

жылбырайт ла жылбырайт

Та кандый да кайкамчылу

музыканын жерин дөөн.

А бис ичкери ле —

келерликтин түби дөөн.

Билерим:

бис санг башка кеен ле

Коркымчылу өйлөр өзөгинде.

Бис, улус, тегистеги керепте,

јоткондо.

Ўстибисте тегери

кыскылтым коскорылып,

Јалкындар казыр

јалтыражат,

чагылыжат.

Билерим:

бийикте капитандар.

Олордо компас, олордо јолды

Јылдыстарла чоттоор јазал.

Олор —

келерликтин ээлери.

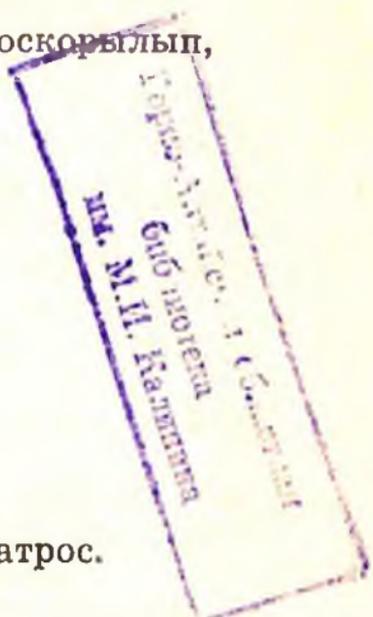
Олордо бүгүн

кажы ла кижы —

матрос.

Бүгүндик —

јөөжөчилер ле јыргаачылар

Өйи эмес!

Бүгүндик —

Арслан кептү

жуучылдар өйи!

Жотконло жеңижерге

Эрлүлер керек!

Мен —

кожон кожондоочы матрос,

Жотконду теңистеги

керепте,

бу өйдө.

Мен бу

коркышту өйимнен

коркыбайдым,

Там атыйланадым,

калаптанадым,

Тижим тиштенип,

жоткон өткүре

кожондойдым...

...Мен туулык жебрен тилимле

Бир канча кожондор

Улуска айдарга санангам.

Жылдыстың көрнөө-одынан

олор сулалган,

Келерликтин суркуру металлынан

олор кайылтылган,

Жүрегимнин жалбыш-көрүгиле

мен олорды кызыткам.

Мен тындарды

бу кату өйдө

Канаттандыраарга амадагам.

Айса-болзо

аргамнан ажыра

Бойыма иш алынгам...

Жүрүм жүрерге бодогом,

Сүреен көп керсүлик улуска
Экелерге бодогом...

Кожончы —

ол үрен чачаачы,
Оскөлөр онын
түжүмин жуунадар.

Мениг јөөжөм —
бу телекей.

Мениг кожондорым —
Улуска экелген ижим.

Эки бала
јанымда јүрлери.

14 јашту
кара көстү Эркин ле
Алтынчач-Илона,
јаш бала кызым.

Олор учун ак-јарыкка,
ар-бүткенге,
Алтайыма

Алкыш-быйаным
качанныг качанга!

Олорго айдар сүүжим —
мениг алаканымда,
көстөримнин түбинде,
кожондорымда.

Эмди мен
јүрүмде,
улус ортодо,

Иште, тушташта, турушта.

Јастыраларым —
ончозы мынаг,

Јакшыларым —
ончозы мынаг.

Кожончынын јери —

Јебреннег бери —

Улустын өзөгінде.

ЖЫЛДЫСТАР ОРТОДО ЖЫЛБЫРАГАМ

Түн — менин телекейим,
Түнде — мен каан.

Айладунунг кааны.

Түнде уйку жок менде.
Санаам учкур ла сергек.

Мен жагыскан.

Эбиреде бүткүл
ак-жарыктын

Иженчизи, шыразы,
Ачузы, ырызы,
Эрчими, кыйыны,
Буудагы, жүткүүли —
Менин көксимде,
Өзөгимде, жүрегимде!

— Кайран жерим,
Уур жүктү Планетам,
Амыр ла журта — деп,
Ичимде алкайдым. —
Кайран кижилик,
Бараксан улузым,
Эзен ле жүреер! — деп,
Изү шымыранадым.

Жоткондордын коронду
Онтузын ондойдым...
Орчылангнын кулагымда
Кызу шимиртин...
Түнде мен

кызу айладуумла
Орчылангнын өзөгиле
учадым, кайыйдым.

Түнде мен

ончо Ак Керек

Тартыштагы Черү деп

эзеерим.

Түн —

айладуумнын телекейи,

Анда мен — каан.

Анда мен —

кыйналгам,

жазылгам,

жалбырагам,

канаттангам...

Орчылан, Жер,

жылдыстар өзөгінде

жалбырагам..

АЗЕРБАЙДЖАН.

АТЕШГЯХ¹ — ОТ-ӨРГӨӨЗИ

Мен Бакуда.

Озо ло баштап

Фикрет Годжа ла Сейран Сахавет

бичиичилер,

Сураганым аайынча,

Мени жебрен «От-Өргөөзине» баштады.

Баш ла бол,

Төрт коллонналу,

Жабынтылу киргиштин

Устинде төрт от,

Өзөгінде күйет от.

¹А т е ш г я х — Бакунунг жаказында жебрен өйдө отко мүргүген улус бажыратан От-Өргөө деп тудумал бар. Анда, газ чыккан жерде, оттор күйет.

Өдүгим суурдым.

Текпиштерди

өрө чыктым,

Колонналар өзөгине кирдим.

Бажым энидим.

Тизеленип отурдым,

Ичимде шымырандым:

«Отус башту От-Эне,

Кырык башту Кыр-Эне...»

Баш ла бол,

Јебрен өйдө

Отко бажырап кудай јан

Мында табылган ине.

Оног Орто Азия ажыра —

Мусульман јан болголок тужы —

Алтайыска келген ине.

Мында јебреннег бери

Јердин алдынан

Нефть чыгып,

Оттор јалбыраган.

Јарлыкчы Зардушт —

От-јалбыш перс —

Ак-јарыкка

мынайда јарлаган:

— Орчылан ол Оттон бүткен.

Ак-санаа, ак-керек —

Алтын өңдү от.

Кара санаа, кара керек —

Ол јелбис, шайтан, эрлик.

Онын бүдүми — кара тот.

Эрлик, үзүт, Ариманды

Ак-Курбустан ак одыла

Јуулап,

Улусты карадан айрыган.

Баш ла бол,
Онын кийинде
Искендер Зулкарнайн!
От-кудайчылардын
Өргөөлөрүн, тагылдарын оодып,
Азербайджан өткүрө
Орто Азияга ууланган.
Онон Магоммет жаңын
Телекейле жайылткан,
Ончолукты Коранла,
Кылышла, ойгорыла
Он жылдыктарга бактырткан —
Бедуиндер,² жуучылдар,
Биликчилер, арабтар.

Отко бажыраачылардын
Арткан-калганы —
Парстар

Индия жаар качкан.

Ойто катап олордын којойымдары
18-чи чакта бу өргөөни туткан.

Эмди отко бажыраачылар
Ак-жарыкта
Индия, Пакистанда — парстар,
Алтайда — бис, алтайлыктар.

Жараш кудай жаң —
Отко,

күнге,

космоско

багынары!

¹Искендер Зулкарнайн — Александр Македонский.

²Бедуиндер — Сауд Аравияда журтаган жуучыл көчкүн арабтар.

Менин мүргүүлим,

поэзиям,

сен —

База Кижидеги Отко —

Жүрек-тынга багынары!

Jeбрен өйдө

Өбөкөлөрим — көк түрктөр

Айса-болзо,

кем билер,

Азербайджаннын отторына бажыарга
Кавказка амадаган.

Олор мындагы

Эл-жонло колынып,

От-жалбыш кылыкту

Азербайджандар болуп калган.

Ананг башка

Бу конжук тумчукту

бу улустын

Тили алтай тилге

не жүзүндөш?

Ананг башка

Олор меге мындый карузыжып,

Не санг башка

Жымжак айдар:

— Гардаш, алтайлы гардаш?

Мен бүгүн мында

Айылчы ла поэт,

Алтайдын уулы ла

Совет ороон кижизи.

Мен бүгүн Отторго

Мүргүүрим мында,

Алкаарым:

— Совет гардашлык жашасын!

Жазын кеендик Оттор Журты!

Жазын от-јүректү
Азербайджан калык.

Жазын Баку —
Улу комиссарлар города,
Жазын, жазын,
Жазын ак-јарык!

Эки поэт
мени көрүп,
Күлүмзиренет.
Экскурсовод Аминага
Мен јаар көргүзет:
— Бу алтай поэт
От-јангду ине.
Слер оны музейге
Артырып койоор.
Оскө ороондордон
Айылчылар келзе:
«Калганчы
от-мүргүлчи
Мүргүп јат» — деереер.

НАЗЫМ ХИКМЕТТИН САЛЫМЫ

Улу турк поэт
Назым Хикметтин
чырайынын сомында
Јаскы талайдын үстиле
Күнге чагылыжып учкан
Чайкалардын канаттары
Чийиктелип калгандый болгон.
Назым Хикметтин
чырайында

Назым Хикметтин
отурган түрмезинен
Турциянын эн жаан
суузы аккан.

Бу сууда
кандый балык жок эмеш.
Бу сууны эбире
эн жараш, эн байлык
жалаңдар, өзөктөр болгон.

Мында кандый
өзүм өспөгөн,
Кандый түжүм бүтпеген.
Мында кандый кеен,
чыйрак, шулмус

Улус журтабаган.
Кандый кыстар кожондобогон,
Кандый жииттер ойнобогон.

Түрменин ичинен
шаараш темирлү
көзнөк өткүре

Түни-түжи
Сүүнчилү ле ойгор
яркын урулып турган.

Бу яркын жер-телекейдин
Бастыра талаларына таркап,
Улусты жылыдып,
Жүректерин сүүндирип,
Магнидиле бойына
тартып турган.

Түрме турала,
таштары кайылала,
Јемириле берерде,
Назым Хикмет
Јебрен алып-баатырдый

Тенгистерди, тууларды
Ажыра алтап,
Өскө ороондорго,
албатыларга,
континенттерге,

Оноң ары
өскө жылдыстарга,
планеталарга,
орчыландарга

Та кандый да бойының
Аңылу керегин ле чындыгын айдарга,
Аңылу куулгазын
кожонгын чүмдеерге,

Күннинг чогы ошкош
Алтын чачтары жалбырап,
Баатырдын базыдыла алтап,
Күнге удура күлүмзиренип,
Барып ла жат,
барып ла жат.

Кезикте улус оны
Лебрен баатыр Фархад чылап,
Туу оодып,
Суу божодып жаткан деп көрөт.
Кезикте оны
Бастыра бойы
Сүүштинг жалбыжы болуп,
Керем¹ чилеп
күйүп туру деп көрөт.

Кезикте ол
жерди сүүген булут чылап,
Жердин үстине
жааш болуп келет дежет.

¹ Керем — турк эпосто сүүштен улам күйгөн жнит.

Кезикте мен көрзөм,
Жер-үстинде
 ончо амыр-энчү.
Ончо балдар
 Жерди эбире туруп,
Колдорынанг тудужып
 ойногон эмтир.

...Назым Хикмет
 олордыг ортозында деп көрөдим.

МУСТАЙ КАРИМНИНГ ОТТОРЫ

Мен Башкортостанда
Кляшево аул жаказында
Бийик төннинг бажында
Алтайдан келген айылчылар учун
Салылган От жанында
 бијелегем.

Мен Улу Сүүштинг,
 Бийик Карындаштык
Одынын жалбыжынды
 экинделгем.

Кандый јебрен кереес — От!
От берери, От үлежери.
От-көрнөөдий јүрери —
Ол улу байрам, ол коот!

О, мен бийик
 бијелерге бүткем,
Улу уста¹
 Мустай-ага!

¹У с т а — ус кижн (башк.)

Бийик төггін бажында
Баатырдың одузы,
оды тиркирейт.

Мустай-аганын
айылчылары
Оттын жанында бијелейт...

* * *

Жабаган боочызы алдында
Жайгы жажыл аркада
Алексей Калкин баштаган
Алтайлар айылчыларын уткыган.

Кандый жараш чечектер
Ол аркада жайылган.
Кандый керсү айылчылар
Ол тушта
Алтайга айылдаган.

Керсү жараш айылчылар —
Карындаш Башкортостаннаң.
Угыла — баатыр жуучылдар олор,
Улу Салават станынан.

Алама-шикир алтай аш
Салынган төрөөндөр алдына.
Кожон, эрмек улалган
Алтайдың жебрен жангыла.

Ак жалаңда от тызыраган
Башкортостан
айылчылары учун.
Мустай-аганын төггинен
Ол от бери келген,
учуп.

Мениң сурагыма
Каруу угулар:

«Андрей агаш аразында.
Ўлгерлер чүмдеп јат.
Та ары-бери базып,
Салкын тындап јат».
Андрей көөркий, качан да
Аркала базып јүр.
Кайкамчылу ўлгерлерниң
Салкыннан алып тур.
Јанында Зоя качан да
Јалакай күлүмдү јүрзин.
Јүрүмниң кееликтери
Јүрегеерге түшсин...

ИЫЛМАЗ ГҮНЕЙДИҢ ОТ-ЈҮРЕГИ

Иылмаз Гүней — эмдиги Турцияның кинозының эг мактулу ишчилериниң бирүзи. Бийик јайалталу режиссер, сценарист ле актер јүк ле 47 јаш јајаган. Оның ады телекейде улу макка да чыкса, је ол төрөл орооны Турцияда коркышту тыг истеткен. Ол јана баспас революционер болгон учун, коммунист көрүм-шүүлтези учун реакционерлер оны 12 жылга түрмеде туткан. Је түрмеде де ол кинодогы эрчимдү ижин таштабаган. Ол ат-нерелү «Јол» ло «Ўүрлү мал» деп фильмдерин тургузарын јит болушчылары ажыра түрмедег башкарган. «Јол» деп фильм ого Қанныдагы кинофестивальда «Алтын пальманың бүри» деп јарлу сый экелген. Је түрмеден качканы учун полицияга истедип, ол гран да ары јанында бир городтон бир городко качып, јүрүми учун коркыбай, революционер-тартыжаачының баатырлык керегин бүдүрген. Ат-нерелү режиссер ло от-јүректү революционер көп пландарын бүдүрбей, өлүп те калза, је оның кинодогы ла јүрүминдеги кайкамчылу керектери, тегин улус учун тартыжы акчек јүректерде ундылбас артар.

Ол түрмеде
отурала,
шедеврлер тургузар.

Акчага эмес,
улуска беринзең,
Арјанынаң —
көксинде өрт.
Улу кееркемдик
јүректе күйген,
Отты жеңип көр,
өт!

Йылмаз — жылбас,
Гүней — күйер!
Акчакаптулар,
эмеендер кучактагар.
Ак-жарыкка
Турцияны ол көргүзер.
Турцияны
революцияга ол баштаар!

Медальдар, кайралдар
төгүлип келген,
Амырга, жүрүмге
маказыра.
Же Гүней јерге
тойорго келбеген.
Улустың шыразыла
ол публиканы азыраар.

Көригер, тойулар,
улустың кыйынын,
Кыстардын уйадын,
балдардын ыйын.
Кижиге кудайдый
улу болуп бүткен.

Бурят чөлдөрди
Кыйгак салкындар
Килейте сыймап салгандый.
Je туней ле кейде
Та босторкой¹
Та эмезе өскө кучкаш,
Учуп, учуп,
 кожондоп турган...

Кыдаттын, монголдын
Грандарынын жуугында
Кенерте жабыс төндөрдиг
 кийнинег

Жуучыл истребитель
 жабыс-жабыс учуп,
Коркымчылу күркүрөп,
Жылыйып калат...
Дацанга келдибис.
Парата жанында
«Салымнын көлөсөзи»² кондырылыптыр.
Бир карган эмеен
Бу тегеликти
Ийдип алып,
 эбире базат ла базат.

Дацаннын баштапкы этажында
Маанылар, маанылар жүзүн өңдү маанылар,
Индиядан, Монголиядан, Индонезиядан,
Сыйлар, алтын сүртүмелдү буддалар.
Күлөр казаннаг —
 арчыннын ыжы,

¹ Босторкой — чөлдин кучкажы, талаг-келен

² Салымнын көлөсөзи — жүрүмнүн көлөсөзи.
Будда кудай жагында кижилер үстөр тоолу жүрүм жүрөт.
Дацандагы «салымнын көлөсөзин» эбиртсе, кижининг
кинчеге астаар.

«Майдеренинг өйи келер,
Кызалангду өй болор...»

Кандый биске эмди
Сергелен болор керек.
Кандый бис эмди
Учурлу жүрер керек деп,
Мендеген Майтрейяны
Эске алынып,
сананадым.

УФАДА АЛТЫН КҮС

Башкортостанда
Ол күсте
Кандый айас,
Күмүш күндер сыгыраган...
Уфанын эн бийик
төстөк јеринде —
Јуртхозкөрүлге.

Бис, алтайлар,
Алаатыган, сүүнген,
Сүүшке курчаткан,
Алан кайкаган...

Индустриянын энтерген
Эдимдерин көргөнис,
Базып жүргенис...
Эрмен агаштын үрендери
Шалырт эдип,
Јалбрактарга түжүп турган.

Алты јаныста
✓ Владимир Ильичтин мемориалы.

Ол Уфада болгон,
Башкирияны сүүген.
Ыраакта Ак-Эдил сууның
жарында
Баатыр ла кожончы
Салаваттың сүри
сомдолгон...

Баштапкы катап танышканыс
Бистер карындаш бу калыкла.
Кандый да саң башка болгон:
Олор бис ошкош,
је тўгей ле башка.

Улу индустрия,
европалык культура,
Миллион улусту тос городы.
Је ол ло ок өйдө
Бисти вокзалда уткыган
артисттерде —
Јебрен алтай баатырлар
ошкош артисттер,
Телеут кийим
кийген јииттер.

Кандый ару город,
Кандый јымжак,
Јалакай тилдү улус,
Кандый олор биске сүүнген,
Кандый бис сүүнгенис...

Ол јыл күскиде
Уфада
Кандый јараш
күмүш күс сынгыраган...
Эрмен агаштар
төңнинг үстинде

Ўрендерин јерге
табыш јок ычкынган.
Ол жыл кўскиде
Башкортостанда Уфада
Улус кайда ла
бойыннын албатын ошкош —
Ару, кўүнзек, јалакай деп билгем.
...Ол жыл кўскиде Уфада
Алтайдын балдары
ырысту болгон...

БАШКОРТОСТАНДЫ ЭСКЕ АЛЫНЫШ

(Кожон)

Туман канатту
Урал тууларым,
Туулар койнында
јебрен аулдар.
Ак јалы јайылган
аргымак аттарым.
Атту мантаткан
јалтанбас баатырлар.
Көк-јажыл аркалар
Тенерини тындап, уйуктаган.
Көлдөрди јакалай
Турналар агарышкан.
Көзимнин оды сен —
кайран Башкортостан!
Көксимнин каны сен —
күмүш Башкортостан!
Канымла бирлик сен,
тынымла тудуш сен,
Јүрегимнин түбинде
күн ошкош Башкортостан!

Тенгеринин жылдыстары
сени көрүп кайкаган,
Ай ла Күн сени
чокторыла курчаган.
Чөлдөринг жайылган,
тууларынг тенкейген,
Эрјинедий јерим сен,
мөнгүлик Башкортостан.

ПАНИ МАРИЯ БИЕЛОВА

Чехословакияда Пльзен городто
Јайгыда эртен тура
Скверлерле, оромдорло
Бир јаражай кыс бараат.

Эбиреде оны
ийттер секирген,
Мантаган, сүүнишкен.

Бир колында ийттердинг једиктери,
Бир колында чечектер ле сумка,
Кара чачтары јардын бүркеген...
Туштаган улусла
јалакай јакшылажып,
Күнле, жүрүмиле, ижиле ырысту
Јаражай үй кижии бараадыры —
Богемиянын кызы.
Биске, туристтерге,
Отельге ол келди.

«Јаманым таштагар, пожалуйста,
Мен слерге айылдап келген учун».
Ах, пани Мария, пани Мария,
Бистинг группа слерден санаа јок:

Ўй улус слер јогынан
чек эриге берер,
Эр улус слер јокто
слерди мактап божобос.

Ах, пани Мария, пани Мария,
Москванын поэтесса кыстарын
бактырдыгар,
Осетияны, Алтайды, — ончолорыс
бактырдыгар.
Неле бактырганаар
бойоор до билбейдигер.

Ўй кижии канча кирелү јараш
болор аргалу,
Слерде ол јараш бардый,
Је оног бийик не де бар.
Ўй кижии канча кире јалакай
болор аргалу,
Ол јалакай ончо слерде бардый,
Је онын ўстине база не де бардый.

Ончо ўй улуска сыйлар экелдеер,
Оног айлаарга кофе ичерге
апардаар.

Ах, пани Мария, пани Мария.
Айылда слер јангыскан.
Слердин јангысканаар
Укту ийттер каруулдаган...

Поэтесса Ираида Порфирина
сўүнеле,
Йоганын упражнениезин көргүзип,
Кенерте — јикпелү —
бажына турган,
Канча кирелү — талганча —
коқыр, каткы болгон...

Кижининг керсүзи —
сан башка неме —
Куулгазын магнит.
Богемия — кандый жараш край.
Ол Богемиянын
бойы ла тын-сүйнези —
Пани Мария жаражай.

Бис эмдиге сени сананадыс, Мария,
Сен ырысту ба, улуска сүүштү Мария?

Эртен тура жайгыда
Пльзен городтын оромдорула
Керсү жүректү, уйалчак кылыкту
Иштеңкей үй кижиде барадат.
Ол пани Мария барадат,
Ол куулгазын Богемия
Бойы барадат...

ҮЙ УЛУСКА МАКТУУЛ СӨС

Мен ак-жарыктын алдына
Үй улусты мактайын деп!
Үй улус бүүдерде агару.
Оны слерге жартайын деп!

Үй улус — ол качан да карузыш.
Үй улус — ол качан да килемји.
Үй улус — ол качан да буурзаш.
Үй улус — ол качан да ижемји.

Үй улус — ол балага берингени,
Үй улус — ол билеге берингени,
Үй улус — ол сүүш учун жүргени,
Үстүккени, килегени, өлүнгени.

Јастырзанг — јаманыг таштаганы,
Јамандазанг — јаманыг таштаганы,
Таштазанг — јаманыг таштаганы,
Талайзанг — јаманыг таштаганы,

Јаш баладый — јалакай болоры,
Јаш баладый — јажыңкай болоры,
Јаш баладый — бүдүңкей болоры,
Јаш баладый — көкиңкей болоры.

Јаан јаштудый — билбеечил болоры.
Јаан јаштудый — көрбөөчилер болоры.
Јаан јаштудый — ундыңкай болоры.
Јаан јаштудый — јөптөңкөй болоры.

Качан да, качан да, качан да
Үй улуска алкыжым түгенбес!
Сүүшле курчанган көөркийлерди
слерди.

...Јүректери жүрүмненг чөкөббс.

КЫШКЫ ТҮНДЕГИ ЖЫЛДЫСТАР

(Јаш тујымды эске алыныш)

Кышкыда Күүгейле
Кокышевтинг вечерин өткүрерге
Каспага барала,
Карындажым айлына
конуп јадала,
Тангары јуукта
тышкары чыккам...

Кудай ла дезенг база,
Жылдыстар
уйуктаган јурттын үстинде

Тенгериге чек
толуп калган!..

Деремненин жылдыстары,
Жаш тужымнын жылдыстары,
Лебрен сойоктор өзөгінде
Илинижип,
тизилип калган...

Тирү ле ойгор жылдыстар
Бу ла жанында
Бисти көргүлөп жат,
Тынгылап жат!

Чолушманнын жаказында
Чычранаттын жиилегиндий
Козырайа тозырайган,
Ажыктагылап жат бисти,
Күлүмзиренип,
Тирү көстү жылдыстар.
Жаш тушта түнде
Чыгара жүгүреле,
Соокко тонуп,
Бу ла карыкчыл
Каспанын үстинде
Жылдыстарды ажыктап туратам,
Жүрегим жымырап,
кайкап туратам.

Ол ло Уч-Мыйгак.
Алдында
Көгөлдөй-Мергеннин
Канду огы¹.

Жаш тужымнын,
Энемнин,
жаанамнын чөрчөктөри!..

¹ Көгөлдөйдүн канду огы — Сирус.

О, куулгазын Үч-Мыйгак,
Слер ол ло бойоор тирү —
Көгөрөдөөр,

кычыраадар.

О, ол тушта мен

кандый сүүнетем —

Слер тирү артканаар учуу.

Казыр,

кара санаалу ангчы —

Көгөлдөйди

Эмдиге жетире көрөр күүним жок.

О, менин жаш тушта

сүүген жылдыстарым,

Мен слердин

кичинек пастугаар болгом!

Јети-Каан Јылдыс

Сойоктын үстине

чек артылып калган.

Слер там ла там чокту,

Там ла там

јерге јуук,

Јүрүмиме,

јүрегиме јууктый.

Теңеринин алмалары!

Кардын-Јолы — сагалду

Кандый да

Куулгазын өрөкөннин

Карамысталган јиилектери!

Бисти андагы улус

көрүп јат,

Биске килеп јат!..

Јердеги ученыйлар

Бистен өскө планеталарда

Јүрүм табылбаган

Буру жок тынар-тынду,
ар-бүткен учун,
Жер-Эне учун
Эмеш ару жүреектер,
Эмеш артык жүреектер,
Ару сананаактар,
Амырды сананаактар,
Колдорыстанг тудужып алаактар,
Бис бойысты
Кижиге деп билеектер...

МЕН — ОТТОН

Мен билерим:
мен оттон бүткөм!
Мен теп-тегин
жерге келбегем.
Мен Алтайым учун
подвигке бүткөм.
Мен Ишке, Сүүшке, Беринишке
жүткигем.
Улу көдүрингиге
мен күйерим,
Улу сүүштерге
жалбыраарым.
Мен жап-жакшы
та нени де бүдүрерим.
Слерди сүүндирерим,
көөрөдөрүм.
Карыыр менин
жаным жок эмтир.
Калаптанарым жылдан жылга.
Кайкадар күүним
менин бар эмтир —

Калыгымнын адын
калыктарда.

Сүүжим — Оттон,
Ижим — Оттон,
Оттордон мен —
ончо бойым.

О, онконы
канай кучактайын!

О, ончого
канай болужайын!

Уксагар да мени,
уйуктаган түнгүктөр!

Кижиге — гений не,
кижиге — жылдыс!

Устисте космостун
үндери күнгүрейт!

Карындаштарысты —
анан табарыс!

Мен теңериден —
от чылап түшкөм!

Мен Оттон бүткөм,
мен — От!

Мен слерге ончогорго —
болушту келгем.

Мен
бастыра бойым — ырыс!
Мен — коот!

ЭНЕМНИНГ КОЖОНҒЫ

Жуунунг кийиндеги жылдар,
Менин жаш тужым.
Бис энемле экү
жайгыда

Суунун агынын өрө лө көрзөн, —
 Ышталган ынаарлу туулар дөөн,
 Анда кайда да
 ыраакта-ыраакта,
 Күнөт кайыр
 сындар ортодо
 Уч-Сүмер жанында
 мөнгүлөр койнында
 Кубулгазын ла кайкамчык ороондо
 Алтай баатырлар
 эмдиге журтагандый,
 Үргүлжинин үргүлжиге
 олор тирүдий.

Олор бисти
 көскө көрүлбестеиг
 Араай аяктап
 көрүп ле тургандый.

Кандый бир кату
 өй келгежин,
 Катап ла жонына
 једип келгедий.

КАРАГАЙЛАР ШЫМЫРАНГАН...

Кадыннын јаказында жүрүм,
 Кайалардын јебрен чырайыла,
 Карагайлардын сергек шуултыла,
 Кайындардын сарыбүр тужыла,
 Канчалыкка чагылган
 көк-чанкыр агынла, —
 Алтайдын амыргылаган
 сыгындарлу күзиле
 Калас шакпыртка
 калажыраган тынымды

Карыкчал ла жарык
тегери алдында
Бу өйдө
эмдейдим.

Кандый амыр,
амыр, амыр.

Кей дезде ару,
ару, ару.

Эбире тымык,
тымык, тымык.

Ончо неме —
кару, агару.

Агалар,
абалар,
аптагандар,
айрылбастар,

Алыс
та кандый да
ороондордо

Артып слер
калдыгар,

Кийнимде.

Кандый макалу —
Мен слерден ыраак.
Тыным, бир эмеш
Тыныш алаак,
Амыраак.

Тыг-тыг арып,
кыйналган эмтирим,
Тымык ла сананыш
Керек болгонун
билбейтирим.

Ак-жарыкка керектү
туу жылар чүмдеерим.

Ак-чек жүрүп ле
ак-чек иштенип,
Машина алала,
мантатпас мен кайткам.

Адам өлөр алдында
мени бир арбаган:

— Машина алала,
төрөл Каспага,

Балдарың отургузып,
жанын турбас кайткаң!

Кандый болор карьерам —
кийиндезин билбезим,

Же уйуктап калган
качан да жүрбезим,

Же отургыжын тудунган —
ижимде отурбазым,

Жамыга болуп,
жалканчык болбозым.

Омок то болгом,
отту да жүргем.

Отуарың да сүүгем —
улуслар, кижиле,

Ончодон баалузы —
кижи деп билгем,

Ол учун килебеем —
бир де жүрүмиме.

Ак-жарыгым, ар-бүткен,
агару Алтайым,

Жүс жаш бер меге,
мун кожон айдайын.

Менин карьерам —
ак-санаалу жангарым,
Ак-жарыкка сөзимле
тузалу болойын!

КАДЫНДА ӨСКӨН ВАСИЛИЙ ШУКШИН...

Василий Шукшинниң
сөөгин жууганыс.

Москвада,
Васильевский, 18-те,
Актерлор Туразында
Узун межикте
Ол кирза сопокту
Уйуктап калгандый жаткан.
«Кан-кызыл балан»

кожонныг күүзи

Бйлаган,
шыралаган, кунуккан.

Вологданын бичиичилериле кожо
Ботанический садтан
ученыйлардан

Кан-кызыл жиилектү баланныг
Жедеген букедин

таксиле экелгенис.

Подмосковьедег балан табылбаган.

Ученыйларга айтканыс:

— Василий Макарычка — деп.

Көп сөс жоктон

садтын ишчилери

Бойлорынын адынан букетти

биске кезип берген.

Межиктин жанында
Энези, сыйындары,

Алтайдан келгилеген.

Кайран энези

крестьян уулынын

Буттарына

ишмекчи колдорун салып,

Орус жанла

сыгыт сөстөр айткан.

Эмеенининг жанында

эки кичинекей кызы

Энезин мекелеп,

неме билбей айдышкан:

— Энем, ыйлаба,

Адабыс киного соктырып жат.

Ол өлгөн кижини ойноп жат.

«Кан-кызыл балан»

бүткүл зал ичине

Ыйлап ла жат,

шыгырап ла жат.

Көстөр, жүректер, көгүстөр

өткүрө

Кадын-суу чылап

агып ла жат...

Эбире оромдордо

жык толо албаты,

Ачуркаган,

кородогон, санааркаган.

Василий Белов

Эжикте меге айтты:

— Москвада үчү туштажала,

Вологдага энеме барар деп

сананганыс...

Кем билген —

Туштажу мындый болор деп...

...Эмди сен бистен

там ла ыраарында,

Көк-жазыл, жылу ла кару
Тоголок араай эбирилет ле эбирилет.
Кандый жараш өңдөр, будуктар, солонгылар.
Жерди космостон көрөргө

кандый жараш!

Тегиистерде кандый агындар
Тегелийип агат эмеш.
Аарчыдый ак булуттар өткүрө
Туулар, суулар, көлдөр,

континенттер сомы.

Тергеелердин грандары
космостон бир де көрүнбес.

Светлана Савицкая
Жаскы чечек ошкош каткылу
јиит үй кижги

Ачык космоско чыгат,
Жердин үстиле
жылдыстар ортодо жылбырайт.

О, жип-јиит үй кижги
Сен жазалма-жылдыстын ичинде учарында
Керсү ле сезинкей, буурзак
жүрегине

Кандый сүүнчилү, ачынчылу,
Карыкчалду күүндер кирбеген!

Сен үй кижги, эне кижги,
Аржанынан жүрегиле ойгор,
киленкей кижги.

Жер-планета
база эне кижги ине.

Кандый күч ле ачынчылу
Космостогы Жер-энебиске —
Албатылар сөс билишпей
Атомный жуу-чак алдында журтаарда.

Космостон көрөрдө
Жер кандый кару, кичинек ле жараш.
Бу ончобыстын

бир ле айлыбыс!

Светлана Савицкая
Жаскы чечек ошкош күлүмжилү
Лиит үй кижиге
ак айасла учат.

Онын жүреги
Жылдыстардын чокторыла толы.
Жердеги улустын
Сүүнчизи, шыразы, иженчизиле толы.
Жердеги балдардын
Каткызы, ыйыла
Космосто учарда
Онын жүреги толы...

КЫШКЫ ТУРЛУЛАРДА МАЛЧЫЛАР

Бүгүн үзе —
Ак кар.
Ак жалаңдар,
Ак туулар,
Ак өзөктөр,
Ак кобылар,
Ак аркалар.
Ак Алтайда
Ак карлар өзөгинде
Турлулар, турлулар, турлулар,
Тоозы жок турлулар.
Турлуларда
малдын жанында
Бу тызыраган сооктордо
Алтай улус — малчылар.

Арјанынан
арып-чылаганына комыдабас,
Ар-бүткен
бу жеңил эмес ишке
Бүдүрип койгон,
Таскадып койгон,
Та темир,
Та баатыр,
Та ойгор улустар —
Малчылар, малчылар,
Малчылар...
Слерди сананзам,
Кејирим кенерте
Кызый берер,
Көзим тыныскып,
Изий берер...
Кайран јоным,
Алтай малчылар...
Туудый иш
Бүдүрер керек меге
Слерге, төрөл улус,
Түней болорго!
Ижин бүдүрген,
Комыдал јок бүткен
Алтай малчылар —
Алтай баатырлар...

ТУУЛЫК АЛТАЙ

(Азербайджан үлгерчи Фикрет Годжанан)

Байла, ак-јарыкта
Ончо бүткен туулар
јуулыжып, бери келген —
Күннинг алдына, јанына.

Мөш агаштар
кайкамыч октор ошкош
Сыралып калган —
Алтайдын тууларына.

Кадыннын суузы
кыйгы-кышкыда
сыр-мангла
Туулардаг, капчалдардан
калып, секирип,
түжер ле түжер.

Кезикте
жолын кескен
кайа болзо,
Оодо соголо,
өдүп жүре берер.

Бий-суула Кадын
көрүшкен согында,
кураган ошкош жобожыыр...
Бу суунун койнында
мунжылдыктар уйку жогы
та уйуктаар, та үргүлеер.

Ак сүмерлер — жердин
Күнге сунган колдорынды.
Туулар, сындар —
жебрен тындулардын
кайкамыч сомдорыдый.

ЖҮРҮМ ЛЕ ТУУ

Жүрүмди түп-түс
Жүрөргө амадагам —
Туу бажында мөштөрдий.

Жүрүмди ап-ару
Жүрөргө амадагам —
Туу бажында чечектий.

Жүрүмди өткүн
Жүрөргө амадагам —
Туу бажынаг агындый.

Жүрүмди кожонду
Жүрөргө амадагам —
Туу бажынаг салкындый.

ЖҮРҮМ БЕРГЕН ЭЛ-КАЛЫК

Мен —
алтай чабан улустын
уулы инем.

Жайгы турлуларга
айылдаарын сүүрим.

Анда тартышкан
иш салымду улусты сүүрим.

Андагы улус ончозы —
менин төрөгөним.

Шаркыраган суулардын жанында
кобынын оозында

Өтөксү чеден,
айыл ла тура тургулаар.

Чабан улустын
сергек ийттери
удура үрүп ле келер.

Оног айылдан
улус чыгар,
ийттерин токтодор,
якшылажар.

Айылга кирзем,
Алтай жаңла

озо ло баштап олор

чеген урар.

Оног чай ичеринг —

каймакту, талканду.

Алтай жаңла

табылу, жылу

куучын табылар.

Бу куучын сени

эмдеер ле сүүндирер.

Бу алтай жүрүм

жүрегинге шингеер,

Өзөк-тынынг амырла,

албатыла,

Алтайла толор,

Бийик ырыс

сеге келер — учурлу токыналу,

Оног бу улус сени

үйдежерге чыгар.

— Энеге, ундыба,

эзен айт — деп айдыжар,

Өй болзо айылдашпай —

деп јакшылажар.

Олор кажаа-чеден

јанында туруп,

артып калар.

Је бу төрөл улус

жүрегинде

јаантайын артар.

Бу јебрен жүрүмдү,

ару жүректү,

ап-ару санаалу улус

Сеге жүрүм берген

алтай калыгын

деп адалар.

АЛТАЙДЫНГА ЖАРАЖЫ АРТСЫН!

Ээй, улус, улустар,

Бу ак-жарыкта

Алтай бар.

Алтайда — байлу

туулар, суулар,

Жерин сүүген

албаты бар.

Алтайдын эм-том

өлөн-чөби,

Аржанынан ийделү,

улусты аргадаар.

Ар-бүткени

ан-кушка корулу,

Агажын кеспегер,

анын кырбагар.

Алтай жер,

байлу ла агару энеер!

Оны ончогор

корыгар, чеберлегер!

Алтайдын жаражы

артсын, артсын!

Ан-кушка, балдарыска

мөнкүгө калзын!

КҮСКИДЕ КАДЫН ТЫМЫК АККАН ЖЕРДЕ

Күскиде эртен тура

танг эрте

Карачкы карагайлар ла сыркыраак

кайындар өткүре

Жаражай кыстардый
болорың, кайыңаш.
Жаш көөркийлер качан да
жаныңа жуулыжар.

ТӨРӨЛ ГОРОДЫМА

Мениң кичинек те болзо,
же атту-чапту,
Картада точкадый
бүдүмдү городым!
Мен сенде жүретен,
журтайтан салымду,
Мен сеге тартыладым,
сеге карузейдим.
Мениң жолымнын —
чыгыжы сененг,
Мениң жолымнын —
жаныжы сен дөөн.
Ижим, журтым —
ончозы сенде,
Ырызым, шырам —
ончозы сененг!

Уйку жок, амыр жок
узун түндерде
Уур шуултту теректер
куучынын тындайдым.
Калаңы улустың
калыражын угадым,
Каткычы жииттердин
соодын угадым.
Сананадым, ширтейдим,
санааркайдым.

Коркыган, жалтанган,
жалынган... — дешкен.

Мен ле бодозом,
Алтай улус
андый карангуй
болбогон!

Омогын да, жуучылын да,
Ойгорын да ол көргүскен!

Алтай улустын
коруланган шибеези —
Кайыр-каскак туулары,
күр салдырбас суулары.

Алтай ар-бүткеннин
Удурлажар жуучылдары —
көө-корымдары,
боомдоры, кайалары.

Алтайдын ар-бүткени де
Өштүгө
улу буудакту, каршулу.

Кара санаалуны
Өткүрбейтен аргалу!

Алтай албатынын
тынын алган адалар —
Бу кезер чырайларлу
унчугышпас туулар!

Бу улу тайгалар,
сындар жок болзо,

Алтай эл-жон
та болор,
та болбос.

Онын учун мен
Ар-бүткениме,
Алтайыма
качан да быйанду,

Өзөгимде көрнөөни
ого бередим.
Качан бир менин
сөстөриме тушташсаар,
Олор слердин жүрегеер
жылыткай не, улустар?
«Калажын тегин жибеген
ол эмтир,
Карузып улуска,
иштенген ол эмтир,
Жүрүминде ару јолло
ол өткөн,
Жүрегинде кожоҗын
ак-чек чүмдеген...»
Анайда слер
айткайаар не, улустар?

УЛУСЛА МЕН КОЖО

Коркышту узак турган јуттар
Кудайга баш, бистен ырап ла калды.
Кайран албатым шыралай, шыралай,
Өлөнҗин эмештен эдип ле алды.

Је мен өлөн этпеген де болзом,
Мал-куш азырабаган да болзом,
Је түнгей ле бу ончо улусла
Мен кожо шыралагам,
кожо санааркагам,
Мойным чөйилип,
айас күндерди
Албатымла кожо
тен мен сакыгам.

Эмди айас күндер келерде,
Мен де өлөнгим эткемдий
сүүнедим.

Улусла кожо уур жүктүкти
Мен де жардымнаг тўжүргемдий,
жүредим.

БОЙЫМНЫҢ САЛЫМЫМ САПАНЫҢ...

Карып тургам ба
мен айса,
Калапту кылыгым
јобожыйт ошкош.

Санаам кирет пе
эм айса,
Саамайым там ла
буурайат ошкош.

Је кажы ла күсте
ээнениг јиилеги

Там ла там
кып-кызыл деп эзелет.

Эбиреде кыстар,
келиндер чырайы

Там ла там
јараш деп билдирет.

Арјанынаг бүдеримде
эзириктий болгом!

Алтай изү каным
мени түйметкен.

Айса мен эмдик
айгырдый болгом.

Эмди мениг јобожыйтан
јылдарым келген.

Эмди сананатан,
тудунатан өйим.
Эдренги болбогом —
билип жүригер!
Поэт мен болгом —
жүрегимле күйгем.
Ижибис, салымыс
ондоп жүригер!

Акчага, жөөжөгө —
талантым сатпагам.
Албатыга, ак-жарыкка
тыным берилген.
Аржанынан Поэзияла
ырысту мен болгом.
Ак-санаала жүретен
салымга ийилгем.

Амадуум мениг
качан да жаңыс:
Малчы эл-жонимнын
күйүни болоры.
Турлудагы улус
мени азыраган,
Турганчам, олардын
чегин корыырым.

Эмди де,
кожончы жолдожым,
бис экү
Эптеп, чүмдеп,
бис көпти эдерис.
Энемнин
кичинек чадырына
једеле,
Эл-жонды көөрөдип,
жыргап та ийерис.

Акыр, эртен деп,
акыр, оноң деп,
Ойлорим өдүп жат,
жүрүмим өдүп жат.
Иштинг, көлзөштинг
бажына да чыкпас,
Кайран жүрүмим
калас ла барып жат.

Качан бирде,
табыш жок деремнем,
Мен түңгей ле, түңгей ле
сеге жанып келерим.
Очоктынг жанында
чайлап мен отуруп,
Энемнинг там ла
карып барганын көрөрим.

ЖАЙГЫ ЭНГИРДЕ ЖАЛАНДАРДА

Жайгы энгирде
жортуп отурзан,
Жаландарда
бөднө, талтарлар эдер.
Аркада өскүс-уул
кунукчыл кожондоор,
Алыс та кайда да
кураң чочып,
багырар.

Өлөң чабала
жанып отурзан,
Өзөктөр кандый
тымык деп билдирер,

Алтайың кандый
 амыр деп эбелер,
Арјанынан жүрегинге
 ырыс сезилер.
Ару серүүн
 тымык мелиреер,
Карагуй койылар,
 жылдыс мызылдаар.

Алтай кижиге деп
 бу тужында
Бойыңды коркышту
 сергек эзееринг.
Бу кызу меесле,
 бу шуултту суула
Бойыңды
 жангыс салымду деп
 билеринг.

— Амыр турзын
 Алтайым, албатым —
Ичинде карузып,
 бойыңда айдынарың.
Та кандый да
 ару салымга сыстадып,
Та ыйлаарың ичинде,
 та санааркаарың...

СЕН МЕНИ...

Сен мени баалап көр,
Баалазан,
 мен чын баалу болорым.

Сен мени санаалу деп бодо,
Ол тушта
чын мен санаалу болорым.

Сен мени седег деп бил.
Ол тушта
чын мениг
седегим билериг.

Сен мени энг артык деп айт.
Ол тушта
мен чын энг артыгы
болорым.

Бис экү базарда эмезис,
Бис экү кузук садышпаганыс.
Бис экү жүрүмде.
Бис тен-танг улус.

Сен мени энг артык
кижи деп бодозонг,
Сен мени энг артык
кижи деп сүүзенг,
Ол тушта
мениг көстөримниг
түбиненг

Бойыгнын сүр-кеберинг
Анча окко
Узундап, өзө бергенин
Бойыг көрөриг...

«АРАКЫ — ШАЙТАН»

Александр Ередеев, поэт,
Бир катап айткан:
— Слер, уулдар, билбейдеер:
Аракы — ол шайтан.

Сен канча кире
Аракы ичкенг —
Анча кире көрмөс
Ичине кирген.

Ол ичиге киреле,
Түймедип баштаар.
«Кырмала, согуш, өштөш» — деп,
Көрмөс шымыраар.

Эдиреги немедий
Эр улус согу жар.
Каргаа-сагыскандый
Кадыттар чуркураар.

Аракының ээченгизи,
Эдүзи бисти истеер,
«Ич, јут, јамандаш,
Ол меге керек» — деер.

Айлынганг, ижингенг
Айдай сени берер.
Ичиндеги шайтанын
Өлгөнчө кинчектеер.

Кайран көөркий Ередей,
Кандый чын айтканг.
Аракы шайтан деп,
Мыны билбес кайткам.

Көрүлбес жыландар
Биске мынайда
 шымыраар,
Бисти жөптөөр,
 сүмелеер.

Жебрен тужында
 ойгор улу гректер
Мрамордон
 улу учурлу
 скульптура жазаган:
«Улу баатыр Лаокоон
 уулдарыла
Жеек-жутпа
 жыландарла жуулашкан».

Кайран Жер-Планета,
 сен бүгүңги күнде
Балдарыңла кожо
 Лаокоон эмезинг бе?
Сениң балдарыңды,
 сени бүгүн
Жыландар жеңерге
 ченешкен эмес пе?

Албатыларыңды —
 сениң балдарыңды —
Корондоп,
 өштөштирген.
Казыр жуу-согуштарда
Калыктар өлүшкен.

Кажы ла Кижиге
 бүгүн
Жыландарла
 тартышта!

Кажы ла
Ак Санаа
Кара санаала
кабышта!

Кажы ла
Ак Кылык —
Ак керек учун
Жуучыл!

Ак Кижиге,
Ак Санаа,
Ак кылык —

Ол энг бийик
жуу-јепсел,
кылыш!

Јескинчилү
јылан-јелбистерди
Јендеп чык бүгүн,
о Кижилик!

Агару Келер Ойгө
једерге

Кара кылыктарыс
бүгүн — кижен...

Јескинчилү јыландардый —
бистинг кара кылыктарыс.

Јелбис элбизиндердый —
бистинг кара санааларыс.

Олор, олор
бисти бүгүн
кыйнаган,
шыралаткан.

Олордын олјозынан
кижилик бүгүн
айрылган,
јайымданган.

СЕНИГ — АЙЛЫГ, МЕНИГ — АЙЛЫМ...

Сениг айлыг —

ботпыш, көөркий.

Анда алтын жалаалу пөтүк —

каан.

Бир болчок арба тапса,

Бастыра ак-жарыкка атырган:

Такаалар санаа жок

Пөтүк жаар сунган.

Кемизи — эжи,

Кемизи — ойножы,

Кем де билбес.

Кере тўжине пөтүк

кедейеле, базып жүрер,

Жемзенер:

Айса-болзо алтын арба көрүнер.

Мениг айлым — салкын.

Мен — салкыннын өзөгине киреле,

Анда уйа эдип алган куш.

Туку кедери межеликте

Чугулду шуултты

уктын ба?

Ол салкын тенгериле,

жылдыстарла,

агаштарла,

кайаларла

Тўни-тўжи куучындажып жат,

Ченежип жат,

кўрежип жат,

ойноп жат.

Арсландар чылап,

тажыжып,

берижип жат.

Онын айлы — ак-жарык.

АРКАДА БОЛГОН УЧУРАЛ

(Чөрчөк-фельетон)

Алтай тил алдында
Узун-узун букваларлу,
Баатыр олбуктарлу
Тенкейген бийик

тыттарлу, мөштөрлү,

Куулгазын койу арка деп,
Яш тушта меге билдиретен:
Мында үкүлөр

түндерде үүптеер,

Туште күүктер күүктеер,
Узун өлөңдөрлү,

кулузын шоорлорлу,

Салкынга коолоп,

күүлеп турар

Эрјинелү бай тайга.

Улу шүүлтелү,

ойгор күүлү,

Конгырап турар музыкалу,

Эдил куштар жанарларлу,

Эткир коо адаруларлу,

Узун-узун «уулу-үүлү»,

Кайлаган топшуурлу,

Олбукту агаштар бүдүмдү

Узайган букваларлу,

Лебрен күүлү эрмектү,

Коолоп-күүлеп турар

Куулгазын арка деп,

Алтай алфавит билдирген...

...Је бир катап

бозом тагла

Кандый да боро-боро

кыскачак улус

«Кортык», «толык», «колтык», «койрык»,
«Мойын», «ойын», «бойын», «тойын»,

Омок «оолор» —

Эмди јатпак «аалар».

«Онойдо, онойдо, онойдо» —

«Анайда, анайда, анайда».

Укаалап, учурлу айткан «булар» —

Эмди јарамзык шыпшайт: «былар».

Элбек «келееткен» деп сөстө

«е» јок алдында —

Эмди сөс клеткеде — «клеет».

Коолодо — «онон ары, онон ары»

Эмди јаппазылган —

опсыркабазын деп:

«Ананг ары» анайда ла барар,

Јапсык ла јабыстар јакшы:

Јаба јадып алза,

Јарт иле эмес.

Эрлү «коркушту борсуктар» —

Эпчил «коркышту борсыктар».

— Јакшылар ба, блар, Тырыкова,

— Јакшылар, блар, Тымыкин.

— Ол чолтык «быкпаны» колтыктап,

Толыктагы орыннын јанында

Одын отыргышка отыргызыгар, —

Койнында не де койтылдайт...

Операциянын кийнинде оорузы јазылбаган.

Огорчениези тыг...

...Монголияда

Орхон суунын јаказында

Јебрен түрк каан Күл-тегинге

Кереес эдилген көжөгө-таш туру.

Ол ташта

мөңкүликте уксын деп,

Теп-тегин ле кезер сөстөр кезилген:
«Тенгери тег тенгериде болмыш
Түрк билге каган.
Бу өдкө олуртым»
(«Тенгеридий, тенгериде болгон
Түрк билге каан
Бу өйгө отурдым»).

«Олуртым» жебрэнде «отурдым» дегени.
Жебрен Күл-тегин өйиненг бери
Былтыргы жылга жетире
Алтай улус «отур, олур» деп бичиген, айткан.
Алфавиттин «жаандары-администраторлор»
«Азбучный чындыкты»
(Айтпаза да јарт немени) ундыйла,
Алтай ак-чек эл-калыкты
Аайланбастардын «отыргыжына»
Арай ла «отыргызып» салбады.
«Ады јарлу тил шинжүчилерди»
Ай-уй деп јады, бис, бичиичилер,
Ойто «отур» деп сөскө көчүрттибис.

Арткан сөстөрдө артты —
Албанла кийдирген «ыылар».
Је мен ыылаар күүним јок!
Ачуумнанг улууур күүним бар!

Алтай ученыйлар, карындаштар,
Тилибистин музыказын
Ўреп јатканыгарды
Не деп айдар!

Кериш бедреп эмес,
Акту жүрегимненг айттым,
Ачынбагар.
Ойто катап сананаактар.
Айса-болзо,
«Уулар» артык угулар.

ТҮНДЕГИ БИР САНАНЫШ

Подмосковьеде кышкыда
Карагайлар тымык ла санааркак.
Переделкино Алтайдан
Мундар беристе узаак.

Кандый сүүрим мен
Переделкино тымыгын!
Je үстинде түнде де —
күзүрт ле күзүрт:

Аэропорт жанында.
Бу узун түндерде
нени де сананарың,
Ойгортып, көөрөп.
Сен Жайалга Туразында.

Ах, кайран жүрүмим,
бараксан жүрүмим,
Кемге керек сениң
поэзиядагы үниң.
Алтайыстан та кайда да
ыраак точкадый.

Сен бойың да
андый ок
үн жок точкадый.
Алтайың сананарың,
албаты культуразын, өзүмин.
Та кайда дееринг —
мының уйаны, кызымы?
Je сондоп жадыс,
артып жадыс деп,
жарт билеринг.

Албатыңа,
салымыңа,
бойыңа килеринг.

Быјылгы кыш
Соок ло болор болды ба.
Прогноз то, улус та
Мынайда белгелейт.

Өлӧн јаска та једер,
та јок.

Бистинг улус
Арай-керей деп,
Эдип алган өлӧгин
Күскиде малга
Јидиртип те туратаны кайда эди.

Је мен слерди
база билерим.

Слер иштен
качан коркыган эдеер,
слер чыйрак улус эмей!
Нени-нени,
ишти эдип билер.

Алтай улус
јебренненг шыраңкай.

Алтай улусты
Јалку деп айдар күүндү
Јыдымарлар албатыда
База да табылар.
Алтай улустың чыдузына
Чыдажып көр!
40—50 градус сооктордо
Кайыр меестерле, союкторло
Јүсти јалап турган
Кызу јыбар өткүре
Койлоп, эчкилеп көр.
Айларла, јылдарла
Турлуда чадырда,
Болчок турада
Јадып көр.

Уулдар ла кыстар
 Артып калган, эмеш јыргаган,
 Кыстар каткырышкан, чыгырышкан.
 Фойеде ундылган
 телевизор куучындаган.
 Төжөктө јаткам —
 оорыгам, арыгам.
 Кенерте кайда да
 коридор учында
 Јаш баланын үни
 сүүнчилү угулган.
 Кенерте меге
 мен айлымда деп билдирген.
 Кысчагым жүгүрип,
 баштапкы сөстөрүн
 Энезине айдып,
 сүүнет деп эбелген.
 Баштапкы карлу бу соок энирде
 Кенерте меге айас деп эзелген:
 Кенерте мен ырысту
 деп билгем.
 Мен жүрер, јүткиир,
 сүүнер учурлу!
 Јүрүмим менин
 балама керектү!
 Жазыларым мен,
 Јастырганым түзедерим мен,
 Јабарлаган дейле,
 јабыссынбас керек.
 Јараш түнгей ле —
 јүрүмис, салымыс,
 Јаман санаага бастырбазым деп
 иженгем.
 Јаш баланын жаңыланган үни
 Күндий ырыс деп,
 бу тушта билгем.

ТОМЫРТКА ЛА ӨДҮКЧИ ПЕТР ХАСАНЫЧ

(Балдарга)

Горно-Алтайск. городто
Жажыл теректер алдында
Өдүк жазадар лакпа бар,
Анда өдүкчи кижиге бар.
Эртен турадан энирге жетире
Ол каблуктарга каду кадайт,
Табыш угулат: тук, тук, тук.
Эртен турадан энирге жетире
Томыртка иштенет, агашты эмдейт,
Табыш угулат: тук, тук, тук.
Мен мыны билбей

өдүкчиден сурагам:

— Бу не такпайлар

лакпанын жанында?

Петр Хасаныч

күлүмзиренип айткан:

— Менен жаан мастер бар —

терек бажында.

Ол ижин таң эртен турадан баштайт.

Энирге жетире иштеп ол барбайт.

Мен онын ижине

көрүжип иштейдим.

Томыртка иштензе, мен де иштенедим.

Май айда теректин бажында

Томыртка иштенет: тук, тук, тук.

Агаштар су-кадык, бек болор.

Теректин алдында лакпада

Өдүкчи иштенет: тук, тук, тук.

Кыстар жараш өдүктү болор.

Май айда жажыл оромдордо

Студентка кыстардын каблуктары

токылдайт.

Балдарга керсү үредүчилер болор.

КОСМОС ЛО ЈЕР-КЕРЕП. ПОЭМА

КОЙЧЫ КАЧКАНАКТЫҢ КОСМОСТОГЫ УЧУШТАРЫ

(Фантастикалык туујы-чөрчөк)

БАШ СӨС

Бу туштажу Белокуриха (Качанын аржаны) курортто «Кадын» деп санаторийде болгон.

«Кадын» — журтхозишчилердин санаторийи. Туулу Алтайдын улузы, колхоз-совхоз ишчилери көп жарымда бу санаторийде туштаар. Бистин облсовпроф эптештирип турала, путевканы меге база бу санаторий жаар берди. Бис, јерлеш улус, күнүн ле туштажып, прогулкага јүрерде, јүзүн-базын учуралдар, алтай улустын кылык-јагы, исторнязы, эмдиги јүрүми, јарабас, таштайтан ба эмезе јакшынак, өскүретен кылыктары керегинде көп тузалу куучындар өткүргенис. Меге, бичиичиге, кажы ла алтай кижии төрөл Алтайы, албатызы керегинде јаантайын ичи сыстап јүргени, јүрүмди канайда јарандыраар, ондоор, партиянын керсү идеяларын канайда чынынча өткүрерин сананганы тыг сүүнчилү. Алтай улус јагыста иштенкейиле, чыдамырыла макталбаган, је куучынды јарандырып, чүмдеп айдарыла, кейинин, фантазиязынын кайкамчылу учужыла база сүреен ус улус деп мактулу эмес бедди. Бистин ортобыста бир озочыл койчы кижии болгон. Бойынын айтканыла, 30 јылдан ажыра озочыл чабан. Ол кижии, «мен керегинде неме бичизен, адымды чын айтпа, эл-јон мени мактанчак дейле шоодордон айабас» деп сураган учун, онын куучыны аайынча бу поэмада ого өскө ат берип јадым. Айдарда озочыл койчы Кергилов Качканак Саруловичтин көбөрм куучындарынаң

бир канчазын кычыраачыларга айдарга турум. Атту-
чуулу поэт Александр Сергеевич Пушкин бир чөр-
чөгининг учында мынайда бичийт:

«Сказка ложь, да в ней намек,
Добрым молодцам урок».
(Чөрчөк төгүн, је анда учур бар,
Керсү эрлерге укаазы бар).

Мен бодозом, алтай койчы Качканак космоско уч-
кан историязында биске кандый да укаа айдарга
сананган. Качканак курч тилдү, кокырчы ла от-ка-
лапту, омок кижн. Менин бу айтканымда онын өң-
дү ле чокту, чечен ле жаркынду тили онып та кал-
ды ошкош.

1. ТЕГЕЛИК УЧКУШ КЕРЕПТИНГ КОМАНДИРИ ЕИРАНЫНГ БАШТАПКЫ КУУЧЫНЫ

Айдарда, Басилей,
уулдар, угыгар.
Слер ол тенгериле
учуп турар
Тегелик учкуш деп
неме барын
Газеттерден
кычырган бедигер?
Лекциядан да уккан
болбойоор.
Андый болзо,
јазап тындагар...
Је шыралай-боролой
јасты чыккан ла...
Онон јайлуга көчүп
једип алганыс.
Батаазын, јайлуга
барган кийнинде

А мен...

бу бистин космонавттар
Алтайдын үстиле учулап турала,
кенерте түшкүлөп келген туру деп
бододым ла...

Удура бастым ла...

онон ары жүгүрдим...

Жүрексиреп турганым коркышту.

Чечектер жула тартып,

жууп турган эмтирим...

Олорго канай жеткеним

эмдиге билбейдим.

Бот тушташкан кийинде

Мен чечектерим

ортозындагы кижиге
берип ле ийдим.

Онон ол үч кижиге күлүмзиренеле,

Мени колдорымнан тудуп,

кереби жаар кычырды.

Батаазын, кижиге мындый

ырысты ычкынат эмеш пе.

Өскүс өскөн Качканакта

коркор салым кайдан келзин —
кирдим ле.

Билбей де калтырым — бир ле көрзөм,

керептин ичинде,

Креслодо отурым.

Же андагы бар жазалдарды,

Приборлорды, уулдар,

мен үзе айтпайын —

Бу балдарга көргүзүп турган

Научно-фантастический кинолор бар ине.

Же бот шак ла андый —

ол кабина,

жангыс онон жүс катап жараш.

Онон олор бөрүк-скафандрларын
чупчып ийерде,

Көрзөм,

жаан жаштузы —

ол керептин командири эмтир —

Бир бежен жашка једе берген

Кандый да ойгор бүдүмдү ле

кеберкек

Уй кижиге болуп калды.

Эки жанындагызы —

эки космонавт болушчылары —

30 жаш киреде жиит эр кижиге ле

18 жашту кирелү жап-жаш кыс болгодый.

Чырайлары биске түнгей,

је бистен каткак,

коо сынду.

Сындары бистен эмеш жабыс.

Коп-коо чичке тумчуктарлу,

Жап-жаан чийик көстөрлү.

Көстөринин түбинде

Канча санаа эмеш,

килемжи, күлүмжи.

Оны кижиге жүрегиле

аржанынан сезийбей.

Мен байа тышкартында оморды

Бистин космонавт үй кижиге

Светлана Савицкая ла

онын нөкөрлөри деп бодогон инем.

Эмди мен танып ийдим:

Бу космостон

айылдап келген айылчылар.

Алтай кижиге озо баштап

нени сананар:

Айылчы улусты

канайып уткыырын

сананар.

Бир ле билинип келзем:

— Айлым бу мынаг узак жок,

Барып чеген амзагар,

Чай ичер керек —

деп турган эмтирим. —

База айлымда Уренчи деп

эш-нөкөр үй кижиге бар,

Беш бала бар,

ончозы бисле кожо,

школдон, интернаттан

жангылап келген.

Ол жаан жашту

Ойгор бүдүмдү үй кижиге —

Индиянын башчысы

Индира Ганди ошкош —

Меге колын сунуп,

жакшылажала,

мынайда айтты:

— Эзен-амыр,

Озочыл койчы

алтай укту кижиге

Качканак Сарулович,

Биске слерле

туштажарга жарамыкту.

Бис космостогы ыраак планетадан

Жер-планетаны көрөргө келгенибис.

Бистинг керепте үч космонавт.

Эн жааны мен.

Адым Еира.

Космонавт уулдын ады

Эйик болор.

Кыстын ады — Ийа.

Экипажтын командири —

Еиранын эрмеги

Су-алтай тилле болгон.

Мен мыны санана береримде,
Ол күлүмзиренеле, айткан:
— Бис кажы ла кижиле
Онын тилиле эрмектежер аргалу,
Бис кижининг санаазын
озолодо билерис.

Бу биликти
Слердин улус гипноз деп адап јат.
Мен эмеш алаатый да берзем,
Је бир де коркыбадым.
Мен жүрүмде
нени ле көргөн кижини,
Түбекти де өткөм,
шыраны да көргөм,

Јүрегимле билип тургам —
Бу мындый улус
Меге бир де јаман этпес деп.
Мен жүрүмде улуска
Бир де јаман сананбагам,
Јаман керек этпегем,
Адам-энемнинг
јаш тушта үреткениле,
Ак-чек жүрүм жүргем.
Бала-баркам чыдаткам,
Төрөл колхозыма болушкам,
Нени эт десе,

оны эткем,
Бир удур керишпеем,
иште когыс јер бедребеем,
Кызыл тыныма килебей иштегем.
Канча јылга
озочыл деп адаткам.

Бу Алтай-кудай,
албаты-јон алдына

Менин буруум
Бир де јок.

Бистинг јолыбыс —
өскө чолмондыктардын,
сан башка айлаткыштардын
өзөгиле барар.

Өй лө телкемнин
көп јажыттарын
бис билерис.

Јерде өткөн бир часка
бис муигдар
«јаркындык јыл»¹ өдөрис.

Өскө бололо,
ойто Јерге
једип келерис.

*

Мынаг ары не болгонын
Качканак билбей калган.
Та беш секунд өткөн,
Та бир минут —
сеспей калган.

Бир ле көрзө,
та кандый да сан башка
Планетага једип келтир.
Керептен чыгып келзе,
Кейде, тегериде
солоньынын ончо өгдөри.

Эбиреде куулгазын
музыка угулып тургандый.
Кандый да јараш улус,
Јердингузы ошкош,
је ончолоры сүүнчилү кеберлү.
Сан башка өргөө-туралар,

¹Јаркындык јыл — астрономияда: «световой год». Јылдыстыг чогы бир јылга өткөн телкем.

Куулгазын жытту
коркышту жараш өзүмдер,
Ончо улус
ырысту, су-кадык,
јиит бүдүмдү.

Еира Качканакка
эмди мынайда айтты:
— Бистин улус карыбай
Бир мунг, эки мунг, үч мунг
жыл жүрер аргалу.
Көп улус ученыйлар болуп,
Өскө планеталар шигдеерге
уча берген.

Бистен бийик
цивилизациялу, арга-жадынду
планеталар космосто тоо жок көп,
Олорло бис колбулу,
көп билимди бис олордон
алганыс.

Кезик жабыс планеталарда улус жок,
өзүм бүдүмдү жүрүм өдүп жат.
Анда жердеги чечектер ошкош
чечектер, агаштар,

Je жаңыс олор жаан ла кайкамчылу.
Темдектезе, тыттар ошкош сынду
орхидея чечектер, чилгемдер.

Je кижиги бүдүмдү жүрүм —
Ол алдынан

энг бийик бир тизү жүрүм.
Бис — улус — качан да бой-бойыска
болужар,
билижер учурлу,
аргадажар жагду.

Качан бирде
кижиликтерлү планеталар

Космосто төзөөр бир тизү
Улу Биригү...

...Еираның экипажы
Качканакла кожо
Космостын отторының
өзөгиле учтылар.
Космостын көп тоолу
кеен орчылангдарына
«Кара тежик», «ак тежик»¹ өткүрө
өдүп турдылар.
Качканактын кандый
кайкалдар көргөнин
Качан бир алдынан
башка бичийин.
Je эмди Качканакты
Jерге жетиреле,
Еира оноң ары куучындаганын
айдайын.

3. ЕИРАНЫҢ СОВЕТ ОРООН КЕРЕГИНДЕ КУУЧЫНЫ

Жалтыраган көлдинг јанына
олор тўжўп келдилер.
Јаратла базып,
олор куучындаштылар.
Космонавттар Совет ороонго
тын карузыган.
Еира Качканакка
мынайда айткан:
— Слер, Совет ороондо улус,
бир де ундыбагар:

¹«К а р а т е ж и к», «а к т е ж и к» — астрономияда:
«черная дыра», «белая дыра». Олордың јажыды эм
тургуза јарталгалак.

Ајаруда тудыгар:

иштезин, тонобозын,

4. ЕИРА ТУУЛУ АЛТАЙ КЕРЕГИНДЕ

— Сен билеринг бе,

Качканак көөркий,

Алтай улус

озогыданг керсү кылыкту.

Ол ууры этпеген,

төгүн билбеген,

Ол жүрегиле сагышту,

тыныла эрчимдү.

Ар-бүткенди,

анг-кушты ол

Шоктоп үребеген,

тегин кырбаган.

Өскө албатылар

ол базынбаган,

Өскө жондорды

ол жуулабаган.

Ат-нерелү

чөрчөктөр чүмдеген.

Ойгорын

келер үйеге

артырган.

Өштүлер оны

жок эдерге сананган,

Алтай улус жуулажып,

төрөлин корыган.

Алтайыңды,

алтай албатыңды тоо,

Олор жебреннен

бери мактулу.

Олор учун жүр,

олор учун иште.

Алтайда бүдери —
бийик каруулу.

Түмен тоолу
албатылар уктары
Жебрен өйлөрдө
Алтайдан таркаган.
Алтайдын ар-бүткени,
jөөжөзи, ады

Ак-жарыкта
текши макталган.

Ак-санаалу
алтай улус эмди
Аракыдан чучурайт —
ачу мыны көрөргө.

Агын, албатызын
азырагаң тайгалар
Агажы жок артат —
коронду айдарга.

Жайалталу бүткен
jараш улустар
Жаранып өскөни
астаар болды.

Алтай кожончы,
чүмдеечи улустың
Ады чыкпаганы
ачынчылу болды.

Ончо Совет
ороон ичине
Алтайаар учун
слер каруулу.
Ар-бүткенеер чеберлебей
үреп салзаар,

Үйелер алдына
слер бурулу.

Сен, Качканак,
коммунист кижиги,
мениг күүнимди
Ончо жанынан
ондоп ал жибе.
Сендий улус
ороонды көдүргөн.
Сендий улус
телекей корыган.
Алтайда да
амыр-энчү турзын!
Ак-жарыкта качан да
амыр жүрүм болзын!

* * *

...Ак жаркынду тегелик учкуш
Көлдинг жанынан көдүрилип учкан.
Алтай койчы Качканак анда
Айылчыларын үйдеп, тура калган.

Ойгор көгүстү Еира өрөкөн,
Эйик ле Ийа — жиит жорыкчылар,
Олор, байла, жерди эбирген,
Качканакты, бисти
үстистен эм көргөн...

ҮРЕДУЧИЛЕРИМНИНГ ҮНДЕРИ

Назым Хикмет

УУЛЫМ МЕМЕДКЕ КАЛГАНЧЫ КАТ-БИЧИГИМ

Бистин ортобыста өлтүрөөчилер тургулары.
Үстине кату ченеген болзын —

мени кинчектү бу жүрегим.

Байла, келишпейтен туру, уулым Мемед,
Келишпейтен туру ойто сеге туштаарга,
Билерим —

Буудайдын мажагына түнгей сен өзөриң,
Ак чырайлу, чичке-коо, узун сынду —

мен жаш тушта база мындый болгом.

Энең ошкош жаан кара көстөрлү болорың,
Оның көстөринде кандый да жажытту

карыкчал туратан.

Бажың сениң сергек, мандайың ачык

өзөриң,

Униң кандый жаңыраар эмеш!

(Эмди менийи тен неге де жарабас.)

Сениң кожондорың жүректер сыстадар,

Чечен сөс айдып сен үренеринг, —

мен де чечен тилдү болгом,

ол тушта, нерваларым оорыгалакта.

Сениң тилиңге мөт амтандаган кижии!

Адазы јогынан

Уулды чыдадарга күч.

Энеңди карыктырба.

Мен энеге ырыс берип болбодым.

Сен ырыс экел.

Энен сенин,

Торко ошкош јымжак,

Торко ошкош бек.

Сенин энен

Јаана да болгон тушта, јараш болор.

Ол баштапкы катап мен ого туштаган

күндедий —

Алтын-Мүӱс булунда

он јети јаштуда.

Менин күн јаркыным, ай јаркыным,

Алама-шикир тату сливам,

Сенен јараш бу ак-јарыкта кем де јок.

Сенин энен...

Ајас күн эртен тура бис айрылышканыс

Ојто туштажар болун.

Је келишпеди.

Сенин энен...

Онон керсү ле кару јок,

Кудайдын алкыжыла јүс јаш јажазын...

Өлүмнен мен коркыбайдым, Мемед.

Јаңыс кенерте кезикте

иштеп отурала,

јүрегим чым эдер.

Јаңыскан болорго јенгил эмес,

јүрүминг ас артарда.

Ак-јарыкта јүрерге кижии тойбос эмтир, јок.

Бу өскөзинче болбос эмтир, Мемед.

Сен јер үстинде соотоп амыраган кижидий

јүрбе.

Сен јер үстинде мынайда јүрер учурлу —

Ол сенин энчилү айлындый деп билдирзин.

Тенгиске, Јерге, Ӯренге бүт,

је озо ло баштап — Кижиге.

АВТОБИОГРАФИЯ

1902-де туулдым.

Туулган жерге ойто келбедим.

Ойто келерин сүүбейдим.

Уч жаштуумда Алепподо пашанын жеени
болдым.

Он тогузымда Москвада Коммунист
университетте үрнеечи.

Төртөн тогуста Москвада

Партиянын Төс Комитеди айылчызы ла
Он төртимнен бери үлгерлик жазайдым.

Кем кижиге өлөңдөрдүн, кем кижиге
балыктардын
ангыларын билер,
мен — айрылыштардын.

Кем кижиге жылдыстардын адын таныыр —
мен — карыкчалдардын.

Түрмелерде де жаттым, бийик отельдерде де,
Ашташ та билдим, ашташты да жарладым;
Эмди ак-жарыкта мен амзабаган аш жок
болгодый.

Одус алтымда жарым жылга төрт метр
кара бетонды кечтим.

Бежен тогузымда он сегиз саатка учтым
Прагадаң Гаванага.

Ленинди көрбөдүм, каруулда турдым
межигинин бажында бирме төрт жылда.
1961-де онын бичиктеринин мавзолейине
мен жүрдүм.

Партияманан айрырга да албадандылар,
же болуп албадылар.

Жыгылган кудайлардын алдына
эжилип калбадым.

1951-де бир канчын-жиит жолдошло
бир талайда жүстүм өлүмнүн үстине.

1952-де оору жүректү төрт ай кыймык жок
Аркама жадып, өлүмди сакедым.

Сүүген үй улусты санаа жок күнүркегем.

Же кичинек те күйүнбегем,

Чарли Чаплинге де.

Үй улусты мекелегем.

Найыларым арказынаг ары коптобогом.

Ичтим, же аракечы болбодым.

Ырысту болдым — калажымды теримле

нштегенимле.

Өскөнинг учун уйалып, төгүнди де айттым.

Өскө кижини ачындырбаска да,

Кезикте теп-тегиннен де төгүнди айттым.

Поездле, учкушла, машинала жорыктадым.

Улустыг көп-жарымы жорыктабаган.

Опералар уктым,

улустыг көп жарымы бу сөсти де укпаган.

Же улустыг көп жарымы жүрген жерлерге

мен жүрбегем 21-ден бери:

мечетке, серкпеге, пагодага, белгечиге,

көзөрчиге,

Же чөкөмжик те тушта,

мени иженчи таштабаган.

Бичүлерим одус-төртөн тилле кепке базылат.

Же мениг Түркиемде төрөл турк тилимле

кепке базарга, мени жарабас.

Эм тура ракла оорыбагам.

Чындап болзо, ракла оорыыры кыйалта

жок эмес.

Башкарунын башлыгы мен болбозым.

Жартын айтса, жылбиркебейдим бу ишке.

Бир де жуу-согушка кирбедим,

Бомбадан коруланышка түнде отурбадым.

Жолдордо до жатпадым шунуп түшкен

самолеттор алдында,

Эмди сүүдим алтаным жуугында,

Сөстин кысказы болзын, жолдоштор:
Бүгүн карыкчалдан
Өлөрдин бери жанында да болзом,
Кижидий жажадым деп бойымды билерим.
База канча жаш жажаарым,
Бажым үстиле нелер өдөр —
Кем билер оны.

1961 j.

* * *

Мен — коммунист.
Бүткүл бойым — от-жалбыш.
От-жалбыш: көрөрдө, билерде, ондоордо.
От-жалбыш: орчыланды жарык өдөрдө.
От-жалбыш: жылдыстарга жолдор илерде.
От-жалбыш: тер төгүп, болот кайылытарда.
Мен — коммунист.
Бүткүл бойым — от-жалбыш.

1963 j.

* * *

Жирменчи съездке келди Ленин.
Күлүмзиренет күргүл керсү көстөри.
Ачылыштан озо кирди ичкери.
Өтти залдын түбиндеги тепкишке.

Отурала, блокнодына бичип баштады.
Бойынын сүрин аjarбай да калды.
Ленинле бир жүрүм ичинде бололы.

БАШТАПҚЫ МАЙ

Баштапқы Май.
Жажым жирме.
Ленин су-кадык.
Мааныларлу Кызыл Мейдан¹.
Колонналар.
Жүс бежен миллион улус.

Одус беш жыл өтти оноң бери.
Жажым эмдиге жирме.
Ленин эмдиге су-кадык.
Кызыл Мейдандарда
Бир миллиард улус.

1957 j.

ЧӨРЧӨКТӨР ЧӨРЧӨКТӨРИ

Суу бажында турубис
Чинар ла мен.
Сууда сүрибис суркурайт
Чинар ла мениң.
Сууның жаркыны тийип туру биске —
Чинар ла меге.

Суу бажында турубис
Чинар ла мен, оноң бир киске.
Сууда сүрибис суркурайт
Чинар ла мениң, оноң бир кискениң.
Сууның жаркыны тийип туру биске —
Чинар ла меге, оноң бир кискеге.

Суу бажында турубис
Чинар, мен, киске ле оноң бир күн.

¹Мейдан — тепсенг

* * *

Слердин сүүгенигер коммунист.
Он жылга темир чеден ары жанында отуры,
Бурсадагы түрмеде бектеттирген.
Жүрегин колына алала,
болот куйактый көдүрүп,
Ажулар ажусына чыгала, отуры,
Бурсадагы түрмеде бектеттирген.
Онын тазылдары — төрөл жеринде.
Ол жагыс эмес.
Жайым сүүчи Бедреддиндий
ол салымын көдүрген,
Бурсадагы түрмеде бектеттирген.
Бойынын кожонун ол токтотпогон,
Тапкан кудайлык райын жылытпаган,
Бурсадагы түрмеде бектеттирген.

1948 j.

* * *

Коммунист!
Бир сөс айдайын сеге.
ЦК-нын качызы ба
айла рядовой бо.
Жагнын бажында ба
айла түрмеде бе сен,
Ленин тирү бойы
Сенин ижинге, сенин биленге,
Сенин жүрүминге
Бойынын жүрүминдий —
кирер учурлу!

1956 j.

* * *

Түрмеде өткүрген он төрт жыл
Кийнимде артты.
Алдымда база да он жети жыл.
Көксимде бир мааны элбирейт,
Кан ошкош кызыл.
Бир үй кижини сүүйдим,
Сүт ошкош ак.
Бир кожон кожондойдым —
Оноң кеен жок.
Кожонгымда — тегин улустың

јенүзи.
карыкчылы,
сүүнчизи,

Эжимниң колы
Мениң колымда.
Је ол мениң колымды
Једип тудуп болбос.

1950 ј.

ТӨРӨЛИМ КЕРЕГИНДЕ ОЙТО КАТАП

Төрөлим, төрөлим,
Сенде көктөлгөн бөрүк те
менде артпады,
Сениң јолдорың тажыган
өдүктерим де эледи.
Бурсаның бөзинен көктөлгөн
калганчы пиджагым
туку качан аркамда эскирди.
Эмди сен — мениң
јангыс ла мандайымдагы
бу чырыштарда,

Жүрегимдеги оорумда ла
Агарган бажымда,
Төрөлим,
Төрөлим.

1958 j.

Кайсын Кулиев

ТУУЛЫК КИЖИНИНГ КОЖОНҒЫ

Көк күркүреер,
От чагылар,
Агаш күйер,
Аң да кабар.
Индикпе, бар.

Бороон бөктөөр,
Агаш эелер,
Бөрү улыыр,
Тынын кунугар.
Индикпе, бар.

Лут та јудаар,
Јолынды бөктөөр.
Көчкө дө түжер,
Таш күзүреер.
Индикпе, бар.

Ок адылар,
Шыркаң кандалар,
Сөс тө айдылар,
Санаан карыгар.
Бар, коркыба, бар.

Сен арыган,
Сок јангыс баскан,

Кар да жааган,
Кардын аштаган.
Бар, коркыба, бар!

Сен чылаган —
Je тирүде, бар.
Jүрүмнинг барда —
Иженчинг де бар.
Индикпе, бар!

Ы Р Ы С

- Кандый колдор эн ырысту?
- Кабай жайкаган колдор.
- Кандый колдор эн жараш?
- Кабай жайкаган колдор.
- Кемнинг жүзи эн ырысту?
- Эненинг жүзи.
- Кемнинг жүзи эн жараш?
- Эненинг жүзи.

СҮҮНЧИ

- Ак-жарыкта эн артык не?
- Сүүнчи.
- Ак-жарыкта эн жарык не?
- Сүүнчи.
- Ак-жарыкта эн түрген не?
- Сүүнчи.
- О, эн жеңил канаттарлу бүткен —
Сүүнчи.
- О, чечекти де, теректи де сүүндирген —
Сүүнчи.

* * *

Канаттуга — уйазы.
Терекке — үстиндеги көк.
Кижиге — адазынын айлы.
Энези, онын кебери,
Керек эмтир. Же жүрүмде
Олор до барар.
Узактагы кыштар кечире
Жаантайын көрүнедигер слер
Түжимде — адамнын айлы.
Өлгөн энемнин кебери.

* * *

Сүүнчилү тойлордо уулдар кожондозо, —
Энелер көстөринде ырыс.
Жыгылган джигитти нөкөрлөри экелзе, —
Энелер көстөринде ачу-корон.

Энелер көстөринде күски телкемдер де.
Эбиреде жажарган жараш жастар да.
Телекейдин түбегин де, ырызын да билгем,
Оны энелер көстөринде көргөм.

БАЖАЛЫКТАР

ОРЧЫЛАНҢ ТӨЗИ — ОТ-ЭНЕ

От-Энеге бажырыш (<i>Отко бажыраачынын тууҗызы</i>)	3
Индира Гандинияҥ кереезине	7
Кижиликтиҥ аргадаачызы	9
Амыр, амыр, амыр!	10
Улу тегин кижиге кереезине	13
Литтерге кереезине сөзим	14
46 жан	17
Җылдыстар ортодо җылбырагам	20
Азербайджан. Атешгях — От-Өргөз	23
Назым Хикметтин салымы	27
Мустай Қаримниҥ отторы	31
Андрей Вознесенскийге самара	35
Йылмаз Гүнейдин от-җүреги	36
Забайкальдеде, дацанда	39
Уфада алтын күс	43
Башкортостанды эске алыныш	45
Пани Мария Биелова	46
Үй улуска мактуул сөс	48
Кышкы түндеги җылдыстар (<i>Јаш туҗымды эске алыныш</i>)	49
Қадын-Бажында	52
Мен — Оттоҥ	53
Энемниҥ кожоҥы	54
Баатырлар ороны	55
Қарагайлар шымыранган	56
Мениҥ карьерам — ак-чек кожоҥым	60
Қадында өскөн Василий Шукшин	62
Светлана Савицкая ак айақта учат	64
Кышкы турлуларда малчылар	66
Туулык Алтай (<i>Азербайджан җлгерчи Ф. Годжанан</i>)	67
Җүрүм ле туу	68
Җүрүм берген эл-калык	69
Алтайдын җараҗы артсын!	71
Күскиде Қадын тымык аккан җерде	71
Јаш кайынаш	72
Төрөл городыма	74
Мен тууларыма быйанду	75
Җөмөлтөм — кожоҥ	77
Улусла мен кожо	78

Бойымнын салымым сананып...	79
Жери-журтыма, энеме жанарым	81
Жайгы энгирде жалаңарда	82
Сен мени...	83
«Аракы — шайтан»	85
Бистинг кара санааларыс — жыландар	86
Жутпалардын сөзи	90
Сенин — айлың, менин — айлым...	91
Аркада болгон учурал (чөрчөк-фельетон)	92
Түндеги бир сананыш	96
Каспадагы карындаштарга самара	97
Баланын үни	99
Томиртка ла өдүкчи Петр Хасаныч	101

КОСМОС ЛО ЖЕР-КЕРЕП. ПОЭМА

Койчы Качканактын космостогы учуштары (фантастикалык туују-чөрчөк)	102
---	-----

УРЕДУЧИЛЕРИМНИНГ УНДЕРИ

Назым Хикмет

Уулым Мемедке калганчы кат-бичигим	120
«Генгистинг үстинде ала булут...»	123
Автобиография	124
«Мен — коммунист...»	126
«Жирменчи съездке келди Ленин...»	126
«Улустардын кожондоры улустардан кеен...»	127
Баштапкы май	128
Чөрчөктөр чөрчөктөри	128
«Слердин сүүгенигер коммунист»	130
«Коммунист!..»	130
«Түрмеде өткүрген он төрт жыл»	131
Төрөлим керегинде ойто катап	131

Кайсын Кулиев

Туулык кижининг кожоны	132
Ырыс	133
Сүүнчи	133
«Канаттуга — уйазы...»	134
«Сүүнчилү тойлордо уулдар кожондозо...»	134

ПАСЛЕП САМЫК

(Самыков Василий Тордоевич)

МАТЬ-ОГОНЬ

С т и х и, п о э м ы

На алтайском языке

Отв. за выпуск *Н. Боделукова.*
Худ. редактор *В. Ортокулова.*
Тех. редактор *М. Шелепова.*
Корректор *Л. Патагашева.*

Сдано в набор 21. 11. 1984 г. Подписано к печати 06. 12. 1984 АН 11363 Формат 70x90 1/32. Бум. тип. № 1. Усл. п. л. 4, 97. Уч.-изд. л. 6, 2. Тираж 3000 экз. Заказ 4263. Цена 80 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

80 акча